

Smisao i perspektive socijalizma

Ivan Prpić

Povodom druge serije tema Korčulanske ljetne škole

Okvirna tema ovogodišnje Korčulanske ljetne škole za filozofiju i sociologiju bila je: »Smisao i perspektive socijalizma.« Na prvi pogled moglo bi izgledati da je danas, gotovo pedeset godina poslije pobjede prve socijalističke revolucije, u vrijeme kad se gotovo polovina svijeta svjesno prihvatila izgradnje socijalizma bezrazložno, a politički možda i štetno, na jednom ovakvom skupu stavljati smisao i perspektive socijalizma u pitanje.

Bezrazložno, jer socijalizam već toliko godina postoji kao faktični povijesni proces i jer je o njegovu smislu i perspektivama već toliko rečeno i napisano da postoji mala vjerovatnost kako bi se još nešto nova moglo reći.

Štetno, jer samo stavljanje smisla i perspektiva socijalizma u pitanje implicite znači sumnju u to da je sve ono što je deklarirano kao socijalističko doista socijalističko. Šta više to znači sumnju u to da neki nosioci izgradnje socijalizma nisu znali, ili povijesno uopće nisu mogli znati što socijalizam, odnosno Marksov socijalizam, koga svi uzimaju kao kriterij istinski socijalističkog, doista jest. Ta sumnja, iako postoji samo u glavama najeminentnijih filozofa, može imati praktično-političke posljedice, koje se manifestiraju kao demobilizacija i razjedinjavanje socijalističkih snaga. To tim prije što marksizam, iako je prije svega filozofsko određenje čovjeka kao čovjeka, te smisla ljudskog života i njegovih povijesnih mogućnosti, nije samo to. On je, upravo zato što je uvidio nedostatnost pukog kontemplativnog određenja čovjeka, stalni praktički angažman za ostvarenje društveno-povijesnih odnosa u kojima će čovjek čovjeku biti čovjek.

Pokazalo se ne samo da postavljanje pitanja nije bezrazložno i štetno, nego da je to jedno od najrelevantnijih kako teorijskih tako i praktičko-političkih pitanja danas.

To nije bezrazložno jer je Marx pisao svoju humanističku filozofiju na razvalinama društvenih struktura novovjekovnog građanskog svijeta. Osnovna karakteristika toga svijeta je pokušaj da se tradicionalna dijalektička opreka između subjekta i objekta razriješi i prevaziđe svođenjem na dijalektiku totalnog subjekta, a apsolutni subjekt bilo da je to apstraktni pojedinac, država, partija ili apsolutni duh proglasi demiurgom povijesnog toka. Taj građanski svijet završio je u svojim teorijskim kokenkvencijama Hegelovim sistemom apsolutnog znanja, u kome se povijesno više ne može dogoditi ništa što već nije bilo, odnosno što već nije znano. Povijest, kreirana zakonima apsolutnog duha je zapravo završena totalnim razvitkom subjektiviteta.

Budući da je ta dijalektika subjektiviteta, koja je počela proglašavanjem čovjeka kreatora vlastite povijesti, podizanjem čovjeka na pedestal vlasnika i gospodara prirode te traženjem i pronalaženjem sredstava za ostvarenje tog

cilja, prijetila da odvede u svoju dijalektičku suprotnost — potpunu destrukciju ličnosti čovjeka kao čovjeka, njegovom faktičkom porobljavanju od strane »objektiviteta« te svodenjem čovjeka na sredstvo povijesti, već u Marxovo vrijeme moralo je biti postavljeno pitanje o čovjeku kao čovjeku. Iako je Marx već odavno to učinio (to je njegova najveća povijesna zasluga) i otvorio perspektive revolucioniranja tog temeljnog odnosa građanskog svijeta i svih ostalih odnosa, koji na njemu počivaju, situacija suvremenog čovjeka nije se bitno izmijenila, budući da se sticajem povijesnih okolnosti samo građansko društvo nije bitno izmijenilo nego je konzekventno razvilo njemu imanentne pretpostavke.

S druge strane stavljanje smisla i perspektiva socijalizma u pitanje nije praktičko-politički štetno jer su se, igrom povijesnog slučaja, revolucije koje su se vodile i vode u ime Marxovog socijalističkog humanizma odigrale i odigravaju u zemljama sa potpuno različitim ekonomskim i kulturnim strukturama i tradicijama, kojima je Marxova filozofija, iako u njihovim uvjetima potpuno strana i neadekvatna, služila samo kao ideološki movens i plašt u ostvarivanju potpuno drugog i drugačijeg društva od proklamiranog. Radi toga što je njihova svakodnevna politička praksa toliko proklamirala ideju istinskog Marxovog humanizma njegova rehabilitacija i »čišćenje« od svih ideoloških mistifikacija postavljaju se kao najaktuelniji politički zadatak svakog istinskog marksiste. Ovi razlozi i bitno ljudska težnja da uvijek ponovno odgovori na temeljna pitanja ljudske povijesne egzistencije su dovoljni da obrazlože samo postavljanje pitanja.

Oni ujedno predstavljaju i osnovne osi oko kojih su se centrirali u predavanjima i diskusijama najviše raspravljani problemi: mogućnost socijalizma u razvijenim zemljama, mogućnosti socijalizma u nerazvijenim zemljama i društvene snage koje imaju objektivno-povijesne i subjektivne preduvjete da budu nosioci realizacije Marxova socijalističkog humanizma.

Nakon što smo apostrofirali pitanje i obrazložili opravdanost i aktuelnost njegova postojanja pokušajmo kritički analizirati i iznijeti neke od danih odgovora.

Govoreći o mogućnostima socijalizma u visoko razvijenim zemljama H. Marcuse, prof. univerziteta u Bostonu, pokušao je pokazati da danas za visoko razvijene zemlje više ne vrijede neke od ključnih postavki Marxove humanističke koncepcije. Razvitak građanskog društva sa enormnim razvitkom mašinske tehnike učinio je da je tehnika prestala biti s r e d s t v o za zadovoljavanje ljudskih potreba, kao što je to bila u vrijeme nastanka klasičnog marksizma, i postala jedini, totalni ili još gore totalitarni odnos čovjeka prema svijetu. Mašina je u suvremenom svijetu postala samostalno biće koje je porobilo ne samo sve društvene odnose nego i sam čovjekov život. Ritam čovjekova života je potpuno identificiran sa ritmom mašine. Mogućnosti za revolucioniranje osnovnog društvenog odnosa, odnosa rada i kapitala, nema, jer je mašinska industrija stvorila tako velike mogućnosti za zadovoljavanje ne samo osnovnih ljudskih potreba da se čovjek u tom svijetu ne osjeća otuđen, nego ga naprotiv osjeća kao svoju bit, tako da se postavlja pitanje može li se čovjek u suvremenom svijetu uopće drugačije odnositi prema svijetu, sebi i drugom čovjeku osim tehnički, i može li se još uopće govoriti o otuđenosti suvremenog čovjeka. To je ujedno i jedan od osnovnih razloga što u tom svijetu danas nema društvene snage koja bi mogla biti nosilac revolucionarnog obrata. One društvene snage koje u tom društvu žive obespravljeno i nemaju minimalnih egzistencijalnih uvjeta (ernci, lumpenproletarijat, nezaposleni) nemaju razvijenu svijest o potrebi promjene temeljnih društvenih odnosa, nego žele da se što je moguće bezbolnije uklope u postojeći društveni mehanizam.

Potpuno suprotnu tezu ovoj zastupao je u svom predavanju francuski sociolog S. Mallet. U svom predavanju »Nova radnička klasa« on je pokazao

da suvremena automatizacija, koja nasuprot mehanizaciji ponovno integrira ljudski rad, vodi ukidanju manuelnog i individualnog rada. To znači dvoje: osnovna radnikova djelatnost se pomjera iz sredine samog procesa proizvodnje na njegov početak i kraj — pripremu i planiranje proizvodnje, te prodaju i distribuciju proizvoda.

Rad prestaje biti individualan rad i postaje kolektivan, tako da radništvo više nije zainteresirano za povećanje individualnih nego kolektivnih revandikacija. Iako radnici više nisu revolucionarni u klasičnom smislu — težnje za osvajanjem političke vlasti, u njih se sve više javlja svijest o potrebi da iz gore navedenih razloga kolektivno upravljaju poduzećima. Otuda sve češći zahtjevi upravo u tvornicama sa najviše razvijenom automatizacijom za radničkim upravljanjem. Ti zahtjevi znače zapravo nastavak nove socijalističke svijesti koje je nosilac nova radnička klasa, bitno različitog ekonomskog položaja i obrazovnog nivoa od klasičnog pauperiziranog proletarijata.

Visoko razvijena automatizacija otvara, dakle, mogućnost da se čovjek u svom temeljnom odnosu prema prirodi i prema svijetu postavlja produktivno, kao stvaralac a ne samo reproduktivno. Čini se da Marcuse u svojoj analizi suvremenog američkog kapitalizma ne vidi tu razliku ili je bar ne uzima u obzir. Osim toga, upravo razvijena automatizacija stvara i društveni sloj koji će biti nosilac realizacije revolucioniranja sada postojećih društvenih odnosa, kao što je to tačno predvidio Marx. Otuda vjerovatno i proizlazi ovakav Marcuseov pesimizam.

Sam Marx vjerovatno nije bio svjestan protivurječnosti koje bi mogle nastati ako se njegova humanistička filozofija, nikla na tlu zapadnoevropskog aktivizma, pokuša ostvariti u patrijarhalno-pravoslavnoj Rusiji ili još istočnijim područjima sa potpuno različitim ekonomskim i kulturno-filozofskim tradicijama. Inače, vjerovatno ne bi pod konac svog života, čak ni uvjetno, dozvolio mogućnost da Rusija postane signal socijalističkih revolucija u Evropi. O tim protivurječnostima i posljedicama pokušaja da se Marxov socijalistički humanizam realizira u takvim zemljama govorio je Veljko Korač u svom predavanju »Socijalizam i nerazvijene zemlje«. Naglasivši činjenicu da je Marx još 1848. morao razračunati i razračunao sa raznoraznim socijalizmima utopizmima i primitivnim socijalizmima, kojih je osnovna značajka zabluda kako se socijalizam može graditi u svim društvenim uvjetima s jedne strane i potpuno potcjenjivanje uloge ličnosti čovjeka s druge strane, on je istakao da se i mi danas nalazimo u situaciji kada, na osnovi svakodnevnog političke prakse Staljina, Mao Ce Tunga i drugih, možemo i moramo pokazati što socijalistički humanizam nije, kako bi se približili određenju onoga što socijalizam jest.

Iako svakodnevni život prisiljava nerazvijene zemlje, ako se žele što prije priključiti u maticu povijesnog toka, da usvoje neke od mjera koje je Marx označio kao socijalističke (ukidanje pojedinačnog prisvajanja) to ne znači da one doista ostvaruju i socijalističke društvene odnose. Samo ukidanje pojedinačnog prisvajanja ne znači još i ukidanje privatnog vlasništva u Marxovu smislu te riječi, iako se to na prvi pogled čini. Analizirajući kategoriju privatnog vlasništva kao posljedicu razvitka procesa rada, Marx je ne shvaća samo usko pravnički nego prije svega ekonomski. Latinska riječ *privatio* pored svog uobičajenog značenja lično, osobno, ima i jedno drugo često zaboravljeno značenje — lišavanje. Proces nastanka privatnog vlasništva je proces lišavanja jednog i to najvećeg dijela ljudi od objektivnih preduvjeta društvene egzistencije, koji će završiti historijskom pojavom proletarijata, kao prve i jedine klase u povijesti koja je u potpunosti lišena svih objektiviranih preduvjeta društvene egzistencije i prisiljena da prodaje svoju radnu snagu, da sama sebi sebe otuđuje želi li prosto fizički egzistirati. Radniku je svejedno da li on sebe prodaje pojedincu, apstraktnom društvu, državi ili partiji. Ipak, ukoliko su umjesto privatnog kapitaliste pojavljuje država, postoji i pred našim očima se

svakodnevno ostvaruje mogućnost da takva zemlja brže prelazi etape historijskog razvitka nego što je to slučaj ako povijest ide »normalnim« tokom. Takve nerazvijene zemlje, ukoliko koncentriraju kapital cjelokupne vlastite proizvodnje na jedno mjesto, mogu investirati u izgradnju bazične industrije, energetskih izvora i saobraćaja, što pojedinačni kapitalista teško čini, budući da se investicije u te grane industrije suviše sporo obrću i kasno daju profite. Pored toga, samo u tom slučaju te zemlje mogu rentabilno uzimati kredite. Rascjepkani privatni kapital, upravo zato što je u tim zemljama suviše malen, morao bi sredstva od kredita trošiti za podmirenje troškova radne snage, tako da bi investirana sredstva bila mnogo manja od onih koja bi trebalo vratiti. To su neki od ekonomskih razloga koji nerazvijene zemlje danas prisiljavaju da ukinu pojedinačno prisvajanje, i koji im omogućuju da se brže razvijaju nego što je to bio slučaj s klasičnim zemljama na zapadu. Iako se takve zemlje, kao npr. Staljinov SSSR i Kina danas, na osnovi ukidanja pojedinačnog prisvajanja i formalno pravnog ukidanja privatnog vlasništva, deklariraju kao zemlje koje izgrađuju socijalističko društvo, ili tvrde da su ga već izgradile, one tek ostvaruju historijske pretpostavke koje je već Marx imao u vidu na zapadu, za ukidanje privatnog vlasništva kao proizvodnog odnosa koji omogućuje eksploataciju čovjeka od strane čovjeka. Upravo zato je važno danas povući oštru distinkciju između svih deklariranih socijalizama i Marxovog humanizma. To tim prije i tim više što su gore navedeni ekonomski razlozi s jedne strane, a malobrojnost proletarijata i nerazvijenost društveno-socijalističke svijesti s druge strane stvorili i ostvarili historijsku mogućnost da se istinski revolucionarne partije, kakva je bila Lenjinova, nakon osvajanja političke vlasti transformiraju u birokratsku kastu potpuno odvojenu od cijelog društva, a svoju državu i svoju političku vlast proglase svrhom a ne sredstvom revolucije i marksizam učine ideološkom apologijom postojećeg stanja, a ne stalnim praktičnim angažmanom za ostvarenje ljudske slobode kao temeljnog preduvjeta čovjekove egzistencije. Slažući se s osnovnom tezom V. Koraća da je socijalizam u nerazvijenim društvenim strukturama nemoguć, V. Sutlić je u svom predavanju »Čovjek i revolucija« istakao kako za ostvarenje Marxovog humanizma nije potreban samo bez i velik industrijski napredak, nego sve kulturne i filozofske pretpostavke koje su imanentne samo građanskom načinu proizvodnje života. Želi li se misliti o prevazilaženju građanskog društva mora se misliti kroz Hegelovu dijalektiku koja je samo logički i misaoni izraz građanske povijesti. Hegelova filozofija kao i tehnika su totalni odnos prema svijetu. Kapitalizam je eksportom kapitala na istok započeo sa eksportom revolucija na istok. Te revolucije, međutim, do sada nisu značile prevazilaženje građanskog svijeta. Pretpostavka da se građanski svijet prevaziđe jest do kraja izivljeno i ostvareno apsolutno znanje pretpostavki građanskog svijeta. Nosilac tog prevazilaženja, koji će posjedovati tu apsolutnu svijest svoje povijesne pozicije može po V. Sutliću biti samo jedna partija koja zna ne samo transcendentalnu bit postojećeg svijeta nego istovremeno i transcendentalne preduvjete budućeg svijeta. Te neka empirijska partija, nego partija kao teorijski nosilac i kriterij istinski socijalističkog.

Prihvati li se teza da je socijalizam kao humanizam nemoguć u nerazvijenim društvenim strukturama neminovno nam se postavlja pitanje: koje su to zemlje i društvene snage danas u svijetu sposobne da rehabilitiraju i ostvare ideje Marxova humanizma? Čini se da je najprihvatljiviji odgovor koji je dao P. Vranicki ističući historijsku odgovornost za ostvarenje socijalizma tehnički srednje razvijenih socijalističkih zemalja koje s jedne strane imaju relativno razvijen proletarijat kao društvenu snagu, sposobnu da izbjegne posjedice u koje je zapala građanska klasa na zapadu, a koje su se, s druge strane uspješno otprle pokušaju Staljina i staljinizma da ih inkorporira u svoj sistem. Treba odmah naglasiti da riječ proletarijat u ovom kontekstu znači

drugo nego što je to uobičajeno u praktično-političkom a ponegdje čak i u naučnom vokabularu. Pojam proletarijata mišljen je ovdje u Marxovom smislu te riječi. To je društvena klasa koja je razvitkom procesa proizvodnje stavljena u situaciju da je kao klasa, za razliku od seljaka koji je određen zemljom ili buržuja koji je određen tvornicom, dakle svojim vanjskim dijelom, određena samo svojom subjektivnom djelatnošću i koja ima razvijenu svijest o tome da je indentična sa svojom djelatnošću. Odredi li se proletarijat ovako, postavlja nam se zadatak da korigiramo jedan od i danas važećih teorijskih i praktično-političkih stavova koje je imao i ima goleme, po socijalizam štetne, posljedice. To je stav proletherskih partija prema inteligenciji. Proletherske partije su do danas prema inteligenciji kao društvenom sloju, pod utjecajem Kautskog i Lenjina, vodile politiku nepovjerenja i netolerancije. Lenjin je, naime i pored toga što je njegov kompletan revolucionarni štab bio sastavljen od intelektualaca, u svojim djelima zastupao mišljenje kako je inteligencija kao društveni sloj anarhična i za revolucionarni pokret nepogodna. Govoreći o odnosu socijalizma i inteligencije D. Pejović je pokazao da socijalizam i inteligencija nisu protivrječni nego indentični. Pretpostavi li se da je intelektualac onaj koji se bavi teorijom, a pritom se ne zaboravi da teorija, u izvornom smislu te riječi ne održava nego i transcendirna, prevazilazi postojeću praksu mora se zaključiti da je inteligencija, per definitionem, revolucionarna. Ako se zna da su u povijesti uvijek najrevolucionarniji bili »ljevičari« izlazi da je i svaka prava inteligencija uvijek bila lijevo orijentirana. To nam potvrđuje svaka pa i naša ne tako davna historija. Uzme li se u obzir da je inteligencija po svojoj biti humanistička, ili uopće nije inteligencija, mora se zaključiti kako socijalizam i inteligencija nisu protivrječni, nego jedno drugom imanentni.

Tim argumentima u prilog bi se još mogla navesti činjenica da je Lenjin pišući svoja djela često puta, kao vjerojatno i kad je pisao svoje stavove o inteligenciji, bio određen pukim praktično-političkim i revolucionarnim zadacima. U njegovo vrijeme velik broj »intelektualaca« poticao je iz građanske klase i nije uspio prevazići ograničenosti te klase. Danas, međutim, nakon što socijalizam postoji kao društveno-politički sistem gotovo 50 godina, fizički egzistira velik broj intelektualaca koji su i po svom porijeklu proleter. Tim prije postavlja nam se zadatak da izmijenimo stav prema inteligenciji, koja je jedna od onih snaga, koja je sposobna da ostvari i razvije društvenu socijalističku svijest, neminovnu za ostvarenje socijalističkih društvenih odnosa.

II

Da zaključimo: Korčulanska ljetna škola za filozofiju i sociologiju, koja kao stalna institucija postoji tek dvije godine, doživjela je u vrlo kratko vrijeme svoju punu afirmaciju i postala međunarodni skup najeminentnijim filozofa i sociologa cijelog svijeta. Aktualnošću svojih tema i nivoom diskusija omogućila je našoj kulturnoj javnosti da u svojoj sredini čuje gotovo sve u svijetu poznatije filozofe marksiste, i pokazala da naša sociologija, a napose filozofija nimalo ne zaostaju za nivoom tih nauka u svijetu. Inicijatorima škole treba zato odati priznanje. Organizatoru se može jedino zamjeriti što nije omogućio i filozofima nemarksistima da na tribini škole uzmu riječ. Konfrontacija suprotnih stavova još bi više pridonijela boljem raspravljanju postavljenog problema.